

"מחשבה טובה הקב"ה מצרפה"

- א. מידה טובה מרובה ממידת פורענות
- ב. נוסחים שונים
- ג. פירוש האימרה
- ד. שני נוסחים אחרים
- סיכום

א. מידה טובה מרובה ממידת פורענות

בירושלמי פאה (א, א) בולטת הסימטריה המהופכת בין עושי מצוות לעוברי עבירות, ובין שכרם של עושי המצוות לבין הפורענות שתבוא על עוברי עבירות. הדיונים שם מבוססים על המשנה הפותחת את מסכת פאה ועל התוספתא המשלימה אותה. וזה לשונן:

<p>משנה פאה א, א: אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא: כיבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו, ותלמוד תורה כנגד כולם.</p>	<p>תוספתא פאה א, ב: על אילו דברים נפרעין מן אדם בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא: על עבודה זרה ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים, ועל לשון הרע כנגד כולם.</p>
---	---

האיזון ברור - שלוש מצוות מזה, שלוש עבירות מזה; מצוה אחת השקולה כנגד כולן מזה, ועבירה אחת השקולה כנגד כולן מזה; על אלו אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, ועל אלו נפרעין ממנו בעולם הזה; על אלו ועל אלו הקרן קיימת לעולם הבא - על אלו לשכר ועל אלו לעונש¹.

במקרה של איזון בין החובות לזכויות קבעו חז"ל ש"מידה טובה מרובה ממידת פורענות"². הביטוי הזה נעדר מן הירושלמי, אך כמה דרשות בסוף הל' א שם מציגות

1 במקרים רבים חז"ל לא נמנעו מלשקול מצוות קלות לעומת מצוות חמורות ועבירות קלות לעומת עבירות חמורות (ראה מ"ש בענין זה פרופ' א"א אורבך בספרו 'חז"ל - פרקי אמונות ודעות' [ירושלים תשל"א] עמ' 320-301, 384-392).

2 סנהדרין ק, א-ב, ומקבילות הרבה בבבלי ובמדרשים. המילה "מידה" משמעה גם תכונה, דרך התנהגות, אך בהקשר הנדון כאן הכוונה היא לכמות - באותה כמות שאדם נוהג חסד כלפי זולתו ינהגו גם כלפיו; ראה סנהדרין שם עמ' א ורש"י ד"ה "במידה שאדם מודד".

את הרעיון שלמרות הסימטריה-לכאורה בין עושי מצוות לעוברי עבירות - יש יתרון לצד הזכות:

- הזכות יש לה קרן ויש לה פירות, שנאמר: "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו" (ישעיהו ג, ו); עבירה יש לה קרן ואין לה פירות, שנאמר: "אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו" (שם פס' יא)³.

- היה מעוין... הקדוש ברוך הוא חוטף שטר אחד מן העבירות, והזכויות מכריעות⁴.
- רבי אלעזר אומר: "ורב חסד" (שמות לד, ו) - מטה כלפי חסד.
- רבי חונא בשם רבי אבהו: הקב"ה אין לפניו שכחה, הא בשביל ישראל נעשה שוכחו, מה טעם? "נשא עון" (שם פס' ז) כתיב. וכן דוד הוא אומר "נשאת עון עמד, כסית כל חטאתם סלה" (תהלים פה, ג)⁵.

ג. נוסחים שונים

הירושלמי מבסס את דעתו על עדיפות הטוב בעיני ה' על ברייתא מהתוספתא⁶. וזה לשונו:

מחשבה טובה המקום מצרפה [למעשה], מחשבה רעה אין המקום מצרפה [למעשה]. מחשבה טובה המקום מצרפה [למעשה] - דכתיב: "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו" (מלאכי ג, טז), מחשבה רעה אין המקום מצרפה [למעשה] - "און אם ראיתי בליבי לא ישמע ה'" (תהלים סו, יח).

בגוף כתב יד לידן, כפי שיצא נוסח הירושלמי שבידינו מתחת ידי הסופר המקורי, חסרה המילה "למעשה" לאורך כל המימרא, והיא נוספה לתוך הטקסט בידי המגיה אשר הכין את כתב היד להדפסה בפעם הראשונה בוויציה בשנת רפ"ב⁷. ברור

3 בפסוק הדין בצדיק מדובר על 'פרי מעשיהם', היינו הגמול המשולם עבור התוצאות הנובעות מן המעשים הטובים שעשה, ואילו בפסוק הדין ברשע מדובר על הגמול עבור מעשה ידיו בלבד, ולא על תוצאותיהן.

4 בירושלמי (להלן הע' 6, עמ' 85 שורה 11) "מעוין" כמו "מאוזן"; והמילים "היה מעיין" נמחקו בידי המגיה ללא צורך. ראה במקבילה ירושלמי סנהדרין י, א (שם עמ' 1314 שורה 28; וראה י"נ אפשטיין, מבוא לספרות האמוראים [ירושלים תשכ"ג] עמ' 378 הערה 46). והשווה פסיקתא רבתי פר' מה: "ושתי הכפות של מאזניים נמצאים מעוינות" (סדרת מאמרים ותגובות על הביטוי נתפרסמו בתרביץ נב-נד [תשמ"ג-תשמ"ה], וסקירה מפורטת שם נג, עמ' 289-292).

5 הדרשן דורש את הפועל "נשא" כאילו כתוב "נשה", כמו "צור ילדך תשי ותשכח א-ל מחוללך" (דברים לב, יח).

6 הציטטות מן הירושלמי על פי מהדורת האקדמיה ללשון העברית (ירושלים תשס"א); פתחתי ראשי תיבות וקיצורים והוספתי סימני פיסוק) עמ' 85-84. התוספתא במס' פאה פ"א, מהדורת ליברמן עמ' 41-42 (ראה דיון בנוסחה להלן).

7 עבודתו של המגיה נדונה במבוא לתלמוד הירושלמי במהדורה הנ"ל עמ' כ-כו.

שהמגיה לא ביסס את הוספת המילה "למעשה" על כתב יד רומי ממנו תיקן לעיתים את נוסח כ"ל, מפני שגם בו היא חסרה⁸. אמנם בנוסח הירושלמי של רבי שלמה סיריליאו מופיעה המילה "למעשה" במהלך הסוגיה כולה⁹.

הירושלמי ממשיך ואומר כי עיקרון זה חל רק על ישראל, ואילו לגבי אומות העולם חל עיקרון הפוך: "הדא דתימר בישראל, אבל בגוים חילופין: מחשבה טובה אין הקב"ה מצרפה, מחשבה רעה הקב"ה מצרפה". הוא מבסס את אימרתו זו על מדרש פסוקים. גם בקטע זה חסרה המילה "למעשה" בגוף כ"ל, אך כאן היא לא נוספה בידי המגיה, ולכן היא חסרה גם בדפוס ונציה התלוי בו.

נוסח התוספתא במהדורת ליברמן מבוסס על כתב יד וינה, ובהערות שוליים מובאים שינויי נוסחאות מכתב יד ערפורט ומדפוס ויניציה רפ"א (דפוס ראשון):

מחשבה טובה המקום ברוך הוא מצרפה, מחשבה רעה אין המקום מצרפה, שנאמר: "אם און ראיתי בלבי לא ישמע ה'". הא מה אני מקיים "שמעי הארץ הנה אנכי מביא רעה על העם הזה פרי מחשבותם" (ירמיהו ו, יט)? אלא, מחשבה שעושה פירות המקום מצרפה עם המעשה; מחשבה שאינה עושה פירות אין המקום מצרפה עם המעשה.

כאן רואים בבירור כי בנוסח משפט הכותרת חסרה המילה "למעשה". המילה מופיעה רק בסיפא לאחר הביסוס על פסוקי המקרא, ורק לגבי מחשבה רעה. לעומת זאת, בכתב יד ערפורט מופיעה המילה "למעשה" גם בשני חלקי הרישא, במחשבה הטובה והרעה, ובדפוס ויניציה מופיעה המילה בצד המחשבה הטובה ונעדרת מן המחשבה הרעה¹⁰.

באשר למונח "מחשבה [רעה] שעושה פירות" מצינו פירושים אחדים. רש"י עצמו מציג שני פירושים¹¹: "כגון חילול השם, שאדם חשוב עובר עבירה ואחרים למדין ממנו לעשות כן", ובהמשך הסוגיה כתב "מחשבה שעושה פירות - שקיים מחשבתו ועשה".

הבבלי מצטט גם הוא ברייתא הדומה בעיקרה לתוספתא שהובאה לעיל, כפי שעשה גם הירושלמי, אולם כדרכו - הבבלי מביא את התוספתא בשינוי נוסח¹²:

- 8 תלמוד ירושלמי כתב יד ותיקן 133, מהדורת צילום הוצאת מקור (ירושלים תשל"א) עמ' 106. וראה גם פ' שפר וה' בקר, סינופסיס לתלמוד הירושלמי (טיבינגן 1991) א, עמ' 282.
- 9 גם זה בסינופסיס הנ"ל, וכן בדפוס הרש"ס.
- 10 ראה שינויי נוסחאות אצל ליברמן שם, עמ' 41. גם לתוספתא, כמו לירושלמי, אין בידינו לפי שעה קטעי גניזה רלוונטיים.
- 11 קידושין מ, א.
- 12 בכל עדי נוסח הבבלי מופיעה המילה "למעשה". כן הדבר גם בבבלי שם לט, ב המצטט חלק קטן מן המימרא הנדונה: "מחשבה רעה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה". גם לסוגיית הבבלי כאן אין בידינו לפי שעה קטעי גניזה.

מחשבה טובה מצרפה למעשה, שנאמר: "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו". מאי "ולחושבי שמו"? אמר רב אסי: אפילו חשב אדם לעשות מצוה, ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה.

מחשבה רעה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, שנאמר: "און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה'".

ואלא מה אני מקיים "הנני מביא אל העם הזה רעה פרי מחשבותם"? מחשבה שעושה פרי הקב"ה מצרפה למעשה, מחשבה שאין בה פרי אין הקב"ה מצרפה למעשה.

לא סביר שהתיבה "למעשה" נשמטה מהירושלמי והתוספתא על כל נוסחאותיהם. לכן אפשר להניח כי הנוסח המקורי של התוספתא אכן לא כלל את המילה "למעשה", אולם בבבלי שולבה המילה באימרה¹³. לפי הנחתנו הנוסח המקורי של המימרה היה: **מחשבה טובה המקום ברוך הוא מצרפה, מחשבה רעה אין המקום מצרפה.**

ג. פירוש האימרה

הפירוש הרווח מבוסס על הנוסח ובו גם המילה "למעשה": כאשר המחשבה הטובה תצא אל הפועל - היא תיתוסף בעיני הקב"ה אל המעשה הטוב שנעשה בעקבותיה; לעומת זאת מחשבה רעה אינה נחשבת כלל, אפילו במקרה שהיא מומשה ויצאה אל הפועל¹⁴. פירוש זה עולה יפה לא רק לנוסח המימרה - אלא גם להקשרה, שהרי מצינו בירושלמי מדרשים רבים התומכים ברעיון כי "מידה טובה מרובה ממידת פורענות" (כנ"ל פיסקא א). כיוצא בזה שנינו בתוספתא¹⁵ בעניין מתן צדקה לעניים: 'אמר ליתן ונתן, ונתנין לו שכר אמירה ושכר מעשה'; אמנם ברייתא זו עוסקת באמירה ולא במחשבה בלבד, אבל הרעיון הוא אחד: אם אמר ועשה - הוא מקבל שכר כפול, גם על האמירה וגם על העשייה.

לעומת זאת פירוש המימרה על פי הגירסה שאין בה המילה "למעשה" הוא,

13 אולי כתוצאה מן הדיון באשר לפירות הנובעים מן המחשבה הרעה, על סמך הפסוק בירמיהו "רעה פרי מחשבותם" - ה"פירות" נתפרשו כהוצאה לפועל של מחשבה רעה, והוצאה לפועל הרי היא "מעשה". ראה למשל מהרש"א בבבלי על אתר, ד"ה מחשבה שעושה.

14 ראה למשל רש"י על אתר ד"ה מצרפה למעשה. וכן פירש ר' אליהו פולדא בפירושו לירושלמי על אתר (אמשטרדם ת"ע, מהדורת צילום ירושלים תשל"א) דף ה ע"א: "מצרפה למעשה - ליתן לו שכר אף על המחשבה". וראה גם ר' שמואל יפה אשכנזי, יפה מראה (ויניציאה ש"נ, מהדורת צילום רמת גן תשמ"ד) דף מג, ע"א ד"ה און אם ראיתי בליבי.

15 פאה ד, יז. וראה גם ר' יששכר תמר, עלי תמר, א (גבעתיים תשל"ט) דף שסז ע"א ד"ה מחשבה טובה.

שמחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מחשיב אותה כמחשבה צרופה, נקייה ומזוקקת, ככסף צרוף ונקי ללא סיגים. המשמעות הזאת של "לצרף" רווחת בלשון המקרא, למשל: "אמרות ה' אמרות טהרות כסף צרוף בעליל לארץ מזקק שבעתים" (תהלים יב, ז), ועומדת במקומה גם בלשון חכמים, למשל¹⁶:

האל תמים דרכו, אמרת ה' צרופה, מגן הוא לכל החוסים בו" (תהלים יח, לא)... רב אמר: לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות, וכי מה איכפת ליה להקדוש ברוך הוא למי ששוחט מן הצואר או מי ששוחט מן העורף? הוי, לא נתנו המצוות אלא לצרף בהם את הבריות.

לפי זה המחשבה הטובה כשלעצמה היא בעלת ערך, ללא קשר עם מימושה בעתיד¹⁷. אין הדבר כן במחשבה רעה, שאינה נחשבת למחשבה צרופה, ואינה עולה לחשבון העבירות אם לא מומשה בפועל.

קיימת גם משמעות שונה מעט למונח "לצרף", והיא תהליך של ייסורים שנועדו להביא לצירוף¹⁸. הדימוי הוא למתכות יקרות, העוברות דרך "ייסורים" ממושכת בכור ההיתוך בתהליך זיקוק וניקיון מן הסיגים שדבקו בהן. הייסורים הללו מכוונים על שם סופם - צירוף. וכך מצינו בסוף אבות דרבי נתן¹⁹:

רבי יוסי אומר: צדיקים גמורים אין מצרפין אותם, רשעים גמורים אין מצרפין אותם. את מי הן מצרפין? בינונים... בית שמאי אומרים: יורדין לתוכה²⁰ ונצרפין בה ומבצבצין ועולין הימנה, שנאמר: "והבאתי את השלישית באש וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון את הזהב" (זכריה יג, ט).

לא זו אף זו: הראייה שמביאים שני התלמודים לביסוס האימרה היא מן הפסוק "אז נדברו יראי ה' איש את רעהו ויקשב ה' וישמע ויקרב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחשבי שמו" (מלאכי ג, טז). אין בפסוק זה זכר למימושה של מחשבה טובה; הפסוק מרמז שגם מחשבה טובה בלבד נרשמת בספריו של הקדוש ברוך הוא. גם הדיון הקצר בבבלי מפיו של רב אסי "אפילו חשב אדם לעשות מצוה, ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה", מניח כי המחשבה הטובה לא הגיעה לכלל מימוש.

16 בראשית רבה מד, א ובמקבילות.

17 עי' רא"ה קוק, עין איה שבת (ירושלים תש"ס) עמ' 106, סע' ס: "...המחשבה האצילית... מתאמצת היא לחקוק את החפץ העליון הגנוז בנשמה אל האור האלוהי, מקור הטוב, עד שאף שלא השיגה ידו של הוגה דעה זו להוציא את מעשהו אל הפועל - מכל מקום האור הרוחני בעצמו עושה את שלו, והצורה הרוחנית פועלת על החיים והמציאות על ידי התשוקה האידיאלית כאילו כבר יצאה לפועל".

18 בלשוננו קיימים פעלים נוספים המציינים לעיתים תהליך ולעיתים תוצאה של התהליך. למשל "ראוה בנות ויאשרוה" (שיר השירים ו, ט; והשוה משלי לא, כח), ופירושו שהן הודיעו כי היא מאושרת. אולי גם "ארוממך ה'" (תהלים ל, ב) - אודיע כי אתה מרומם.

19 נוסחא א, מא.

20 לתוך האש של הגיהנם.

בהמשך לדברי הירושלמי המצוטטים לעיל, שואל הירושלמי מניין שאצל אומות העולם מחשבה רעה מצטרפת, ומשיב:

מחשבה רעה הק' מצרפה - "מקטל מחמס אחיד יעקב" (עובדיה א, ט-י); וכי הרגו? אלא מלמד שחשב עליו להורגו, והעלה עליו הכתוב כאילו הרגו.

הדרשן מחבר שני פסוקים מספר עובדיה לדרשה אחת: "וַיַּחַתּוּ גְבוּרֵיךָ תִּימָן לְמַעַן יִפְרֹת אִישׁ מִהָרַע עֵשׂוּ מְקַטְלֵ: מַחְמָס אַחִיד יַעֲקֹב תִּכְסֹּף בַּיּוֹשֶׁה וְנִכְרַתְּ לְעוֹלָם", ומצירוף שני הפסוקים לדרשה אחת יוצא כי עשו הרג את יעקב, אף על פי שכידוע תוכניתו של עשו לא יצאה לפועל. נראה איפוא שגם לפי הירושלמי אין הפתגם עוסק במחשבה שמומשה בסופו של דבר²¹.

חיזוק להנחתנו ניתן למצוא בדברי הדרשן המשתמש בפסוק מספר מלאכי "אֲזַ נְדַבְרוּ יְרָאֵי ה' אִישׁ אֶת רַעְהוּ, וַיִּקְשֹׁב ה' וַיִּשְׁמַע וַיִּכְתֹּב סֵפֶר זִכְרוֹן לְפָנָיו לְיְרָאֵי ה' וְלַחֲשָׁבֵי שְׁמוֹ" כדי לבסס עליו את הרעיון שהקדוש ברוך הוא רושם לפניו מחשבות טובות ומצרפן. והנה, פסוקים אחדים קודם באותו פרק מופיעים שני פסוקים שעניינם ליבון באש לשם צירוף וזיקוק:

וּמִי מְכַלְכֵל אֶת יוֹם בּוֹאוֹ וּמִי הֶעֱמִד בְּהִרְאוֹתָיו כִּי הוּא כָּאֵשׁ מִצְרָף וּכְבָרִית מִכִּבְּסִים. וַיֵּשֶׁב מִצְרָף וּמִטִּהַר כֶּסֶף וְטִהַר אֶת בְּנֵי לְוִי וְזָקַק אֹתָם כְּזָהָב וְכִכְסָף, וְהָיוּ לֵה' מְגִישֵׁי מִנְחָה בְּצַדִּיקָה.

כל ענייניו של הפרק הוא צירוף האומה מן הסיגים שדבקו בה, וזיקוקה באש ובתנור "ובשמש צדקה ומרפא בכנפיה" (פס' יט-כ). אפשר להניח שפסוקים אלו באותו הפרק שימשו מקור לתנא בדבריו על מחשבה טובה מזוקקת וצרופה.

ד. שני נוסחים אחרים

במדרש שוחר טוב (ל, ד) אין כלל חיבור בין המחשבה לבין מימושה בפועל:

רבי נחמיה אמר: חשב אדם לעבור עבירה, אין הקב"ה חושבה עד שיעשנה; ואם חשב לעשות מצוה ולא הספיק לעשותה, עד שלא עשאה מיד הקב"ה כותבה כאילו עשאה, שנאמר: "ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו". אבל בנכרי, אם חשב לעשות רעה, אפילו לא עשאה, הקב"ה חושבה כאילו עשאה, שנאמר: "ארמי אובד אבלי" (דברים כו, ה). וכי

21 אמנם התוספות (קדושין לט, ב ד"ה מחשבה) המצטט את הירושלמי כאן, אינו גורס חיבור מדרשי זה בין שני הפסוקים, ומשום כך גם בהמשך הדרשה שונה נוסח הירושלמי המצוטט בתוספות מן הנוסח שלפנינו, והוא אינו מייחס לעשו הריגה אלא "מחשבה רעה" בלבד. העיר על כך ר"מ לונץ בפירושו למסכת פאה (ירושלים תרס"ט, עמ' 18, הערה יז בציונים), והוסיף כי גירסת התוספות היא "גירסה נכונה יותר מלקרב את המרוחקים בזרוע הדרש" (דבריו מבוססים על משנת עדויות ת, ז).

איבד לבן ליעקב? אלא על ידי שחשב לאבדו חישוב לו הקב"ה כאילו איבדו. ואם חשב לעשות מצוה אינו כותבה עד שיעשנה, שנאמר: "ועד מעלי שמשא הוה משתדר להצלותיה" (דניאל ו, טו), אף על פי שחשב להצילו לא נחשב לפני הקב"ה עד שעשאה. וישראל שחשב לעשות עבירה אין הקב"ה חושבה עד שעשאה, שנאמר: "הוי חושבי און ופועלי רע על משכבותם" (מיכה ב, א).

לפי הנוסח בשוחר טוב, בכל ארבע האפשרויות: מחשבה טובה או רעה, בישראל או באומות העולם, אין מדובר כלל על צירוף או חיבור בין המחשבה למימושה בפועל, אלא המחשבה עומדת בפני עצמה. אמנם המונח "לצרף" חסר לכל אורך המדרש הזה, ולפיכך יש בו תמיכה בנוסח המוצע כאן ללא "למעשה", אך אין בו תמיכה בפירוש שהצעת למילה "מצרפה". נוסח אחר בתוספתא²² בעל משמעות הפוכה:

מחשבה שיש עמה מעשה הרי היא כמעשה, ומחשבה שאין עמה מעשה אינה כמעשה. כיצד? רוצח שחישב להרוג, נטל את כלי זינו ויצא ולא השיג את חבריו, זו מחשבה שיש עמה מעשה, מעלין עליו כאילו הרגו. חשב ולא נטל את הזיין, זו מחשבה שאין עמה מעשה ואינה כמעשה.

על פי גירסה זו ברור כי מחשבה אין לה ערך עצמי אלא אם כן היא מחוברת למעשה. זו תפיסה שונה מכל הנוסחאות שנדונו עד כה, והיא מנוגדת לרעיון המובע בשוחר טוב.

סיכום

במאמר זה ביקשתי להציע פירוש אלטרנטיבי עבור המונח "לצרף": להסיר את הסיגים, לנקות מן הפסולת, לזקק ולטהר. הנוסח הראשוני של הפתגם היה **מחשבה טובה המקום ברוך הוא מצרפה מחשבה רעה אין המקום מצרפה**, ללא המילה "למעשה" שנוספה בשלב מוקדם. אולם הנוסח המתוקן מובא גם במדרש תנחומא²³:

כשיהיה אחד מישראל מהרהר בלבו עבירה או דבר רע אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, שכן דוד אומר: "און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה'".

וכך פייט רבי יוסף ה' אביתור ביוצר לשקלים²⁴:

תחבולות יושר הרבה ואת בדק הבית הצמיד / יען כי מחשבה טובה למעשה
אל מצרף ומעמיד / ושפת יתר נחשבה לו פני כל מבין ותלמיד / ויהיו מעלים
עולות בבית ה' תמיד.

22 תוספתא כפשוטה, פאה, עמ' 127.

23 תנחומא אמור טז.
24 היוצר המצוטט כאן לא נדפס, ואני מודה לד"ר בנימין אליצור אשר סייע לי בבדיקת נוסח הירושלמי, וגם העיר את עיניי בפיוט זה מתוך המאגר של המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית.